

סוף דבר ל'סוף דבר'

יעקב שבתאי: קלות שמתוך התעלות רחיפה

מערכת 'סימן קריאה' שלחה לנו בתגובה לכתבתה של לאה דובב על יעקב שבתאי ('כותרת ראשית' 62) את השורות האלה: "... בכתבה נאמר: וקודם מות השלים (שבתאי) 3-4 טיוטות מלאות: אלפי עמודים, הרים של נייר (...). מתוכן ועל פיהן כינס ספר שיידפס עכשיו בהוצאת 'סימן קריאה' וישמו 'סוף דבר'. ובכן הספר לא כונס מתוך הטיוטות, אלא היה בשלב של עריכה סופית על-ידי מחברו, עריכה שנקטעה באמצע ממש, אחרי שהספיק להשלים כמחצית הספר. רצונו המפורש היה שהספר יצא לאור גם אם הוא עצמו לא יספיק להשלימו. ההשוואה לפרק האחרון של הרקוויאם מאת מוצרט אין לה בסיס, ככל שהדבר נוגע למצב כתב היד."

כדי לתת לקוראים העתידיים תיאור מצבו של הספר בעת מותו של יעקב שבתאי, אנו מביאים כאן חלק מאחרית הדבר שכתב לרומן פרופסור דן מירון

(...) הבנה נכונה של המצב שבו מצאנו, עדנה שבתאי ואני, את כתב-היד עם פטירתו של יעקב שבתאי מחייבת הבהרה של שני הקשיים, שבפניהם עמד המחבר כעבודתו, ושבללם, אולי, לא זכה לסיים אותה בחייו. אלה הם קשיים נפרדים, אף כי גם תלויים זה בזה ונובעים זה מזה. על הקושי האחד עמדה עדנה שבתאי בדבריה. הוא כרוך בנטייתו הכפייתית של יעקב שבתאי לבחון כמעט כל משפט שהעלה על הדף בחינה הלכה למעשה, על-ידי העלאת המשפט מחדש, שוב ושוב, בשינוי סדר מלים, נעימה, ריתמוס, בהזזת האברים התחביריים של המשפט ובקביעת יחסים חדשים ביניהם. עד שלא העלה על הנייר את כל האינטרפולציות שמאפשר התחביר העברי, לא נחה דעתו; ומשהעלה אותן חד לעצמו חידה – מי מהן תכשר יותר ותובא בסופו של דבר אל הטקסט הסופי. לפתרונה של חידה זו ניגש בכל הרצינות והאחריות האמנותית מטילות האימה שלו. וכיוון שתהליך דומה חל גם בקביעת הסדרים הפנימיים בפסקה ובפרק, השתרג כל דבר-סיפור שלו ונהפך עד מהרה לסבך, שבו היה יעקב שבתאי – מין ליווינגסטון של הספרות – חייב לפלס לעצמו דרך כמעט בגרון. דרך עבודתו היתה בהעתקה בלתי-פוסקת של הסיפור מחדש, פעם אחר פעם. בהדרגה הלכו כתב-היד של כל אחד מן הפרקים והצטמקו. האלטרנטיבות פחתו. הטכסט הסופי נראה לעין כאור בקצה המנהרה.

מארבעת פרקיו של הרומן הצליח שבתאי להביא רק אחד (השני) לסיום גמור, והטכסט של פרק זה, כפי שהוא מופיע בספר, הוא שלו ועל אחריותו בלבד. פרק אחר (השלישי), היה בסוף תהליך מחיקת האלטרנטיבות, כמעט גמור, ולא היה קשה לראות את הכיוון שבו היה הפרק מגיע לגמר, אילו ניתן למחבר הזמן להעתיקו פעם פעמיים נוספות. הפרק הרביעי לא היה גמור מבחינה זו שאנו מדברים בה; דהיינו, גם הוא היה

ופעמים, בימים של קדרות, היה מכריז: "הפרק הזה יוריד אותי ביגון שאולה." בהתאם נותר בידינו פרק זה בכתב-יד ענקי (למעלה מ-620 עמודי פוליו רצופים) והתקנתו היתה כרוכה בהכרעות מפחידות, שאת רובן נטלה על עצמה עדנה שבתאי – תפקיד שאין לקנא בו כלל. ואולם אנו חייבים לזכור, שגם אם צלחה בידינו – בידיה של עדנה ובידי – מלאכתנו מעל למשוער, עדיין לפנינו פרק פגום, שהמספר עצמו היה, ללא-ספק, מתייחס אליו, כדרכו, באיבה מרירה (...).

(...) עד כאן עיקרי הדברים. ואולם נימת הדיון יכולה היתה להשתמע כאילו היתה מתנצלת, או מבקשת התחשבות מצידו של הקורא בספר, שנשאר מיותר. השתמעות אפשרית זו מחייבת קביעה חד-משמעית, אפילו היא נשארת במיסגרת זו ללא הנמקה: 'סוף דבר' אינו זקוק להתחשבות מצד איש. זו היא יצירת מופת של הספרות הישראלית, ואך מגוחך יהיה מצד מישהו להתייחס אליה בפטרונות (...).

דן מירון

כתוב כמה פעמים זו בצד זו, אלא שפרק זה – ולכך כדאי לשים לב – נכתב בידי יעקב שבתאי במין קלות שמתוך התעלות רחיפה. המתיקות הממלאה את הפרק, הרגשת הקלות החלומית, היכולת ללא מיגבלות להקים לתחיה את העבר ולהבטיח את העתיד (על-ידי היוולדות מחדש) דבקו בסופר בשעת הכתיבה. ומשום כך לא היה כתב היד הבלתי-גמור שלו רצוף מעקשים; זרימתו הכתיבה את שיכתובו. נמצאו בו קטעים רבים ללא ניסויי אלטרנטיבות; דהיינו קטעים שנכתבו כאילו במשיכת קולמוס ראשונה בצורה שהניחה את דעתו של המספר, שדעתו לא נחה עליו כמעט מעולם. משום כך לא היתה כרוכה גם התקנתו של הפרק הרביעי בקשיים גדולים מנשוא.

לא כך היה המצב בפרק הראשון. הפרק הזה ניתקע כטריז בבשרו של יעקב שבתאי ומירר את רוחו. הוא השקיע בו יותר מאמץ משהשקיע בכל שאר הפרקים של הספר גם יחד, העתיק אותו מיספר פעמים, שהדעת אינה סובלת את מניינן המדוייק. עם זאת היה בלתי שבע רצון ממנו.